

Bilişsel Şiirbilim Bağlamında Mahtumkulu'nun Kahramanlık Şiirlerinde Yayılğan İmgeler

Expansive Images in Mahtumkulu's Heroic Poems Within the
Context of Cognitive Poetics

Oğuz Kısa

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Afyon / Türkiye

e-posta kisaoguz64@gmail.com

orcid 0000-0001-9238-0116

doi 10.54316/dilarastirmalari.1629929

Atıf

Citation

Kısa, Oğuz (2025). Bilişsel
Şiirbilim Bağlamında
Mahtumkulu'nun
Kahramanlık Şiirlerinde
Yayılğan İmgeler. *Dil
Araştırmaları*, 37: 171-186.

Başvuru

Submitted

30.01.2025

Revizyon

Revised

07.05.2025

Kabul

Accepted

08.07.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

07.11.2025

Bu makale en az iki hakem
tarafından incelenmiş ve
makalede intihal bulunma-
dığı teyit edilmiştir.

This article has been
reviewed by at least two
referees and confirmed to be
free of plagiarism.

ÖZ

Bu çalışmada, Mahtumkulu'nun kahramanlık şiirlerinde yaygın olarak kullanılan yayılğan imgelerin okur zihninde oluşturduğu etkiler analiz edilmiştir. Şairin imgeleri kullanma biçimi, bilişsel şiirbilim bağlamında değerlendirilmiş ve işlevsel boyutları incelenmiştir. Genel okurun bilişsel süreçleri dikkate alınan bu çalışmada, Mahtumkulu'nun şiirlerdeki anlam derinliği bilişsel perspektifle yorumlanmıştır. Kullanılan yayılğan imgelerin gönderim biçimleri ve tematik göstergeleri ile makale sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, yayılğan imge, Mahtumkulu, bilişsel şiirbilim.

ABSTRACT

In this study, the effects of diffuse images commonly used in Mahtumkulu's heroic poems on the reader's mind are analyzed. The poet's use of images is evaluated in the context of cognitive poetics and their functional dimensions are analyzed. In this study, which takes into account the cognitive processes of the general reader, the depth of meaning in Mahtumkulu's poems is interpreted from a cognitive perspective. The article is concluded with the referential forms and thematic indicators of the diffuse images used.

Keywords: Turkmen Turkish, pervasive imagery, Mahtumkulu, cognitive poetics.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Cognitive poetics is an interdisciplinary approach that investigates the processes by which readers comprehend and perceive poetry. It examines how poetic imagery resonates within an individual's mental landscape, drawing primarily on cognitive psychology. The advent of cognitive linguistics in the 1970s significantly reoriented traditional linguistic and stylistic approaches, as well as post-structuralist interpretive methods, which had long dominated the analysis of literary texts. A pivotal figure in this paradigm shift was Reuven Tsur, who developed the field of cognitive poetics by explicitly linking poetic analyses with the theoretical framework of cognitive linguistics.

Images, as a mental transfer and perception of the recreation of reality, are intrinsically linked with linguistics due to their role in nurturing the figures of speech employed in poetry. They are consequently examined within the theoretical framework of cognitive poetics. Images can be broadly categorized into three types based on their content: images by source, images by sensory modality and images by form. The categorization of images by their form relates to the effect they create in the reader and their mode of perception. Within this category, image types include submerged, radical, intensive and ornamental/effusive/clichéd images. This study specifically focuses on diffuse images. The primary objective of this research is to investigate how the language of poetry, as a cognitive activity, leads to semantic inferences in the works of Mahtumkulu. In this context, the study explores how meaning is constructed through the poetic linguistic structures and diffuse imagery. The emphasis here is not on the figures of speech that aesthetically adorn the poetry, but rather on its imagistic dimension and the cognitive processes, inferences and references involved in the reader's production of meaning.

Research Problem and Methodology: In his heroic-themed poems, Mahtumkulu generally employs diffuse image references to integrate cultural and historical elements. The use of these images also illuminates the social and political structure of the period. Diffuse images create broad semantic fields for the reader, enabling a deeper and more layered understanding of the poems. Through these images, poetry expands into a vast world of meaning, eliciting various associations in the reader's mind. Therefore, diffuse images are crucial for the analytical process of poetry. This study originates from a curiosity regarding the cognitive dimension of poetry. The central question guiding this curiosity is how elective concepts from everyday language are utilized in poetic language, which reflects intense emotions and what semantic repercussions this usage might have for the reader.

Limitations: The scope of this study is limited to the patriotic and heroic-themed poems found in Baýmuhammet Atalyýewiç Garryýew's 1959 publication titled "*Magtymguly*", which partially includes the poet's works. Poems related to other themes (morality-advice, social-criticism, life, love and drama) in this work were excluded from the study. The selection of the patriotism and heroism theme was based on the expansiveness of the images within these poems.

Results: Mahtumkulu's combative personality and ideas are clearly visible in his poetry. His artistic creativity highlighted in his heroic poems and the expansive images he employed, have been analyzed within the framework of the cognitive poetics approach. Examples of expansive imagery derived from Mahtumkulu's heroic poems specifically contribute to the understanding of Turkmen culture and values. A general analysis of the study's findings regarding the referential nature of expansive images and the themes employed can be categorized as follows:

- a) Cultural and Historical Context: The expansive images used in Mahtumkulu's poems are closely intertwined with the historical struggle, identity and values of the Turkmen people.
- b) Nature and Human Relationship: Mahtumkulu's expansive images reflecting the deep connection between nature and humanity portray the Turkmen society's relationship with nature and the spirit of struggle arising from this relationship.

c) Heroism and Spirituality: The expansive images employed by the poet do not limit the concept of heroism to mere physical strength; they also associate it with spiritual and moral values.

d) Language and Expressive Power: Mahtumkulu's use of language, combined with the richness of expansive images, triggers the reader's imagination. His poetic language is imbued with societal and historical consciousness.

e) Freedom and Independence: The recurring themes of freedom and independence play a significant role in Mahtumkulu's works. Mahtumkulu frequently emphasizes the existential struggle of both the individual and society and the necessity of this struggle, in his poems.

0. Giriş

Şiir, insan bilişselliğinin kavramsal art alanında estetik açıdan yer edinen etkinliklerdendir. Şiirle ilgili çalışmalarda, genellikle dilin estetik yönü ön plana çıkarılmıştır. Ancak şiirdeki bilişsellik ve okurda derin anlamların izini süren araştırmalar görece daha azdır. Son yıllarda “bilişsel şiirbilim” (cognitive poetics) temelli çalışmaların artması, şiirlerin anlam yapılarının bilişsel düzeyde incelenmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu çalışma, şiirin bilişsel boyutuna duyulan meraktan doğmuştur. Günlük dildeki seçimlik kavramların, yoğun duyguların yansıtıldığı şiir dilinde nasıl kullanıldığı ve bu kullanımın okur açısından nasıl anlam yansımaları oluşturabileceği sorusu, bu merak çerçevesinde şekillenmiştir. Çalışmanın amacı, bilişsel bir etkinlik olarak şiir dilinin, Mahtumkulu'nun eserlerinde nasıl anlamsal çıkarımlara yol açtığını araştırmaktır. Bu bağlamda, şiirin dilsel yapıları ve yayılğan imgeleri aracılığıyla anlamın nasıl inşa edildiği ele alınmış; şiiri estetik açıdan süsleyen söz sanatlarından çok, imgesel yönü ve okurun anlam üretimindeki bilişsel süreçlerine, sezdirim ve gönderimlere odaklanılmıştır.

Çalışmanın sınırlılığı noktasında Baýmuhammet Atalyýewiç Garryýew'in 1959 yılında yayımlanmış olduğu ve şairin şiirlerinin kısmen yer aldığı “*Magtymguly*” adlı eserdeki vatan ve kahramanlık temalı şiirleri inceleme alanı olarak seçilmiştir. Bu eserdeki diğer temalarla (ahlak-nasihat, sosyal-tenkit, hayat, aşk ve dram) ilişkili şiirler çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Vatan ve kahramanlık temasının seçiminde şiirlerdeki imgelerin yayılğanlık durumu ölçüt alınmıştır.

Aşağıda verilerin toplandığı şiirler (Latin harfleriyle) paylaşılmıştır: (1) *Türkmen Binası* (2) *Göklen* (3) *Gürgenin* (4) *Yâr Gerektir* (5) *Döker Olduk Yaşımız* (6) *Önü Ardı Bilinmez* (7) *Vıran Eyledi* (8) *Neyleyim, Şimdi Bîçareyim* (9) *Türkmenin* (10) *Tepe Nedir, Düz Nedir* (11) *Meydan Rastlasa* (12) *Yâr Eyler* (13) *Oturup Kalkışın Görün* (14) *Salar Kuşun Anlamaz* (15) *Baş Gerektir* (16) *Baş Üstüne* (17) *Atı Gerek* (18) *Oğlum: Azâdî'm*.

Seçilen şiirlerde yayılğan imge örneği verisine rastlanılmayan tek eser “*Oturup Kalkışın Görün*” şiiridir.

1. Bilişsel Şiirbilim ve Şiir Dili

Yazınsal metinlerin çözümlemesinde uzun süre etkili olan geleneksel dilbilim ve biçembilim yaklaşımları ile post-yapısalcı yorum yöntemleri, 1970'lerden itibaren bilişsel dilbilimin gelişimiyle birlikte farklı bir yönelim kazanmıştır. Bu değişimde, Reuven Tsur'un (1991, 1992, 2002) bilişsel şiirbilim konusunu

geliştirerek şiirsel çözümlemeleri bilişsel dilbilimin kuramsal çerçevesiyle ilişkilendirmesi önemlidir (Büyükkantarcıoğlu 2016: 1). Bilişsel dilbilimin gelişimiyle, bu alanda ortaya çıkan kavramsal çerçeve ve kavramlar arası ilişkiler bu alanla birlikte gelişim gösteren “bilişsel deyişbilim” (cognitive stylistics) içinde, “bilişsel şiirbilimi” (cognitive poetics) bağımsız bir inceleme alanı haline gelmiştir.

Dilbilimin bilişsel yönü ile ilgili çalışmaların tarihsel arka planına bakıldığında bilişsel dilbilimin önemli figürlerinden olan George Lakoff, Ronal W. Langacker ve Leonard Talmy gibi isimler ön plana çıkmaktadır. 1970’lerin sonları ve 1980’lerin başlarında bu isimlere G. Fauconnier, E. Sweetser, M. Johnson, M. Turner, R. Gibbs, B. Croft, A. Goldberg, D. Tuggy, L. Janda, S. Kemmer, S. Rice, R. Maldonado ve K.v. Hoek gibi isimler de eklenebilir. 1990’larda Asya ve Güney Avrupa’da da ilgi çekici bir çalışma alanı olarak gelişim gösteren bilişsel dilbilimle ilgili Avrupa’nın çeşitli kentlerinde farklı zamanlarda ICLA (*International Cognitive Linguistics Association*) tarafından sürekli hâle getirilen konferanslar da düzenlenmektedir (Geeraerts & Cuyckens 2007: 7).

Modern bilişsel şiirbilimin izleri I.A. Richards’ın çalışmalarına dayandırılır (Stockwell & Whiteley 2014: 432). Ancak gerçek anlamda bu alanın öncüsü olarak Tsur (1992) kabul edilmektedir. Bazı kaynaklarda bu alana ait çalışmaların temeli Lakoff ve Johnson’ın (1980) “kavramsal eğretileme kuramı” (conceptual metaphor theory) ile Stockwell’in (2002: 143-149) “bilişsel dilbilim, bilişsel biçembilim ve metin dünyası kuramı” (text world theory) birlikteliğiyle kurulan yaklaşıma dayandırılır. Tsur’un bilişsel şiirbilim kuramı, dilbilim ve biçembilimden beslenen diğer bilişsel şiirbilim çalışmalarına kıyasla (Stockwell 2002; Gavins & Steen 2003), bilişsel bilimlerin genel alanına önemli bir katkı sağlar. Bu nedenle, bu tür çalışmaların hangi yönde ilerlemesi gerektiğine ilişkin değerlendirme imkanı da verebilir.

Hamilton’ın (2000: 3) ifadesiyle bilişsel şiirbilim, yorumlama eylemi için makul bir bilgi kuramı sunabilir ve şiirsel metinlerdeki dilsel örüntülerin okurun zihinsel yaşantıları ve algılama biçimleri doğrultusunda ne türden bilişsel şemalar oluşturduğuna odaklanır. Bunu yaparken de bilişsel şemaların hangi dilsel öğelerle şekillendiğine ve hangi bilişsel kavramlarla yapılandırıldığına dikkat çeker. Bu sebeple bilişsel şiirbilim “metin dünyasından” (textual world) “zihin dünyasına” (mental world) ulaşmayı hedefler (Büyükkantarcıoğlu 2016: 1; Arsal 2023: 66-67).

Tsur (Bierwisch, 1970’den 1992: 1) konu ile ilgili kapsamlı açıklamalarına yer verdiği çalışmasında ilk olarak “şiirbilim” (poetics) terimi hakkında düşüncelerini ifade etmiştir. Ona göre şiirbilimin asıl nesnesi, edebî metinlerde tekrarlayan ve şiirin özgül etkilerini belirleyen belli düzenliliklerdir; nihai olarak ise, insanın şiirsel yapılar üretme ve bunların etkilerini anlama yetisidir ki buna “şiirsel yeterlik” (poetic competence) denilebilir.

1.1 Mahtumkulu’nun Şiir Dili

Türkmenlerin milli şairi, mutasavvıfı, toplum önderi olarak kabul edilen Mahtumkulu 18. yüzyılda yaşamıştır. Döneminin çalkantılı koşulları içinde

şairlerinde her zaman Türkmenlerden övgüyle bahseden şair, kendi milletine nasihat ve tavsiyelerde bulunmuştur. Türkmenlerin ikballerinin iyi olması mutlak suretle birlik içinde yaşamalarına ve bu duygu çevresinde toplanmalarına bağlıdır. Onun bu hissiyatı aşağıdaki şu dizelerden anlaşılabilir:

Gönüller, yürekler, bir olup başlar,
Tartsa yığın, erer¹ topraklar taşlar
Bir sofrada tayyar kılınsa aşlar
Göterilir² ol ikbali Türkmenin. (Biray 1992: 194)

“Fıraki” mahlasını kullanan şair, şiirlerindeki sanatsal yaratıcılığıyla kendi döneminde olduğu kadar günümüzde de çok özel bir noktada konumlandırılmaktadır. Öyle ki onun şiirlerindeki felsefi derinlik kendi toplumu dışında tüm dünyada dikkatleri çekmiştir. Özellikle sosyal hayatı sanata yansıtmasındaki şiirsel zekâsıyla edebiyat çevresince de bilge bir şair olarak görülmektedir.

Mahtumkulu ortak, saf ve sade bir Türkmen yazı dilinin inşasında da büyük rol oynamıştır. Şairin şiirlerinde kullandığı kavram alanları daha çok adalet, sosyal eşitlik, yöneticilerin adil olması, Türkmen milliyetçiliği, boyların birliği, geleneklere bağlılık, iyi insan olmanın vasıfları, eğitim, yardımlaşma, sevgi, din ve tasavvuf gibi konularla ilişkilidir. Şair hem kendisinden sonraki dönemlerde yetişmiş kendi milletinden şairlere hem de diğer milletlere kendi estetik şiir hazinesini miras bırakmıştır.

2. Şiir Dilinde İmge ve Yayılğan İmgeler

Gerçekliğin yeniden üretilmesindeki zihinsel bir aktarma ve algılama biçimi olan imgeler şiirin getirmiş olduğu söz sanatlarını beslemesi bakımından dilbilimle de ilişkilendirilmekte ve “bilişsel şiirbilim” (cognitive poetics) kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Reuven Tsur (1991), şiirsel anlamın okur tarafından kavranmasını iki farklı zihinsel işlem süreci üzerinden açıklar. İlki, “hızlı ulamlama” (rapid categorisation) olarak adlandırılan ve okurun yüzeydeki düz anlamı çabucak kavradığı süreçtir. İkincisi ise “gecikmeli ulamlamadır” (delayed categorisation). Burada okur, şiirdeki çağrışımları ve çok katmanlı anlamları yakalayarak daha derinlikli bir yorumlama gerçekleştirebilir. Bu ikinci düzeydeki algılama süreci, özellikle şiirin duygusal boyutunu ve anlam çeşitliliğini açığa çıkarırken, beynin her iki yarı küresinin de etkileşimli bir biçimde devreye girmesine olanak tanır. Dolayısıyla bilişsel şiirbilim, şiir okuma sırasında bu iki anlamlandırma düzeyi arasındaki geçişin nasıl gerçekleştiğine odaklanarak, şiirsel deneyimin zihinsel temellerini anlamaya çalışır (Büyükkantarcıoğlu 2016: 2-3; Arsal 2023: 69).

Şiir dilinde özellikle sözcüklerin sıradan anlamlarının ötesine geçen yorumlama süreci ile dizeler ve dizeler arası ilişkilerden doğan estetik etki, gündelik dil

¹ erer: erir.

² göteril-: yüceltmek.

kullanımında harcanan anlamlandırma çabasından daha yoğun bir bilişsel enerji gerektirir. Şiirde yer alan dilsel ögeler, okurun duygusal olarak etkilenmesinin önemli çıkış noktasını oluşturur. Bu ögelerin farklı okurlarda tetiklediği bilişsel şemalar kimi ortaklıklar taşıyabilse de her bireyin gündelik dil deneyiminin gerisinde yer alan idealize edilmiş bilişsel modeller ve kavramsal kategoriler (ICM'ler: *Idealized Cognitive Models and Categories*) kişisel farklılıklara bağlı olarak değişkenlik gösterebilir (Büyükkantarcıoğlu 2016: 2).

Şiir dilini oluşturan yapılara bakıldığında konu, tema, düşünce, biçim gibi bileşenler sayılabilir. İmge de bu bileşenlerin en önemlileri arasında kabul edilir. Dil ile anlam/lamanın ters yüz edildiği noktada imgeler belirir. Bu belirginlik ilk etapta tasarımsal bir form olarak gözüktüğü için soyut gibi gözükse de şiir sanatında farklı algılanabilir. Yani şiiri oluşturan imgeler her ne kadar düşüncenin simgesel bir yansıması olup hayal gücüne dayalı olsa da son noktada şiir, okurla buluşan, onun zihnine etki eden görsel, somut bir araçtır. Öyle ki imge sembolize edilen veya canlandırılan bir şeye karşılık gelir. Bu karşılık kalıcı olma noktasında canlandırılmak istenenden daha etkili bir yapıya da dönüşebilir (Salman 1986: 10-11).

Aksan (1995: 32) imge tanımlamasını yapmadan önce Perrine (1956), Knobloch (1961), Şklovski (1971), Reverdy (1983) ve Özdemir (1981) gibi araştırmacıların imge hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Sonrasında ise imge için şu ifadeleri kullanmıştır: “İmge, sanatçının çeşitli duyularıyla algıladığı özel, özgün bir görüntünün dille aktarılışıdır; bir betimleme değil, öznel bir yorumlama sayılabilir.”

Koçak’a (1995: 115) göre imge, şiiri diğer türlerden ayıran temel unsur olarak görülmüş; aynı zamanda, modern şiirin özgünlüğünü ve anlaşılması güç yapısını açıklamak amacıyla sıkça başvurulan bir kavram olmuştur.

İmge, yeniden yaratılan ve yeniden üretilen görünümün bir bakıma yansımasıdır (Salman 1986: 9). Bu şekilde düşünüldüğünde insan zihninde bir fotoğraf canlanabilir. Şiir de bir bakıma şairin zihinsel resmini yansıtan bir fotoğraftır. Topluma ve insanlığa mal olmuş önemli bir değer olan Mahtumkulu’nun şiirleri de kendi iç dünyasının ve yaşadığı toplumun fotoğrafını yansıtır. Onun şiirlerinde kullandığı imgeler de onun zihinsel dünyasının önemli parçalarıdır.

İmgeler içerikleri bakımından üçe ayrılabilir; kaynaklarına göre imgeler, duyulara göre imgeler ve biçimlerine göre imgeler. İmge türleri muhteva bakımından kendi içlerinde çeşitlilik gösterir. Rene Wellek ve Austin Warren (1956: 190-218) *Theory of Literature* adlı kitabın *Image, Metaphor, Symbol, Myth* bölümünde psikoloji ve edebiyatın inceleme alanına giren imge konusunu kapsamlı olarak ele almış ve imge çeşitlerinin sayısının çok daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir.

İmgelerin biçimlerine göre kategorilendirilmesi okurda yaratılan etki ve algılanış şekilleri ile ilgilidir. Bu kategori içerisinde bulunan imge türleri; *batık, radikal, yoğun, süsleyici/coşkun/bayat imgelerdir* (Korkmaz 2002: 276-298). Bu çalışmada odaklanılacak imge türü ise “*yayılgan imgeler*” olacaktır. Terim, H. Wells (1961) tarafından “*expansive*” şeklinde ifade edilmiştir. Türkçe çevirisi

“yaygın” olarak anlamlandırılabilir. Bu imge türü edebiyat ve sanat alanlarında sıkça kullanılmakla birlikte, geniş kitleler tarafından bilinen, ortak anlamlar ve duygular çağrıştıran simgeleri veya metaforları ifade eder. Bireysel yaratıcılık noktasında bir metin içerisinde sanatçının düşsel alanını zenginleştiren yayılğan imgeler “poetik açıdan en makbul” imge türü olarak kabul edilir (Korkmaz 2002: 276)³.

Doğan (2013: 125), imge türlerinden kısaca bahsettiği çalışmasında yayılğan imgeler için sözcüklerin mevcut anlamları dışında şiirin çözülmesi gerektiğini ifade eder. Bu da okurun metnin bağlamından kopmaması ile mümkündür. Bağlamdan kopmayan okurun hayal dünyasında durgun bir suya atılan taş misali bir etki yaratılmak istenir. Okur bu sayede imgeyi daha yayılğan bir şekilde alımlar. Şiirde gösteren ile gösterilen, yayılğan imgeler sayesinde kurgusal bir düzlemde yansıtılır. Şairin kastettiği anlamın yorumlanması ise okurun bilişsel (duyuş, seziş, tecrid) yönüyle ilgilidir (Korkmaz 2002: 277).

3. Bulgular: Mahtumkulu’nun Kahramanlık Şiirlerinde Yayılğan İmgeler

Mahtumkulu’nun mücadeleci kişiliği ve fikirleri onun şiirlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Bu bölümde, Mahtumkulu’nun kahramanlık şiirlerinde öne çıkardığı sanatsal yaratıcılık, şiirlerinde kullandığı yayılğan imgeler bilişsel şiirbilim yaklaşımı çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır⁴.

(1)⁵ Kurduğum binayı biliniz, bu zeminin mihidir, (Türkmen Binası) (MD 2014: 10)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, binanın uyarıcı gücüne gönderim yapar. Buradaki “bina” imgesi, sadece fiziksel bir yapı değil bir ideolojiyi simgelemektedir. “Mih” (çivi) imgesi sağlamlık, istikrar ve güvenlik anlamında kullanılmakla birlikte; “mih”, bir yapıyı ayakta tutan en temel unsurlardan biridir⁶. Burada binanın sağlamlığının dağlara dayalı bir göndermeyle vurgulandığı söylenebilir. “Bu zeminin mih” ifadesi, kurulan yapının ya da sistemin varlığını sürdüren, ona sağlamlık kazandıran temel unsur olarak algılanmalıdır. “Zemin” sadece bir fiziksel alan değil, ideoloji, ahlak ve kültürel temeli ifade etmektedir. Okurda sosyal ve kültürel çağrışımlar uyandırma amacı güdülmüştür. Özellikle okurun geçmiş tecrübeleri, kültürel bilgisi ve tarihsel bilinci, imgelerin anlamını daha da derinleştirebilir.

(3) Tüm dünyayı terk eder, gelse rakip karşısına,

Bil! Çelikten olan bina, budur Türkmen kalesi. (Türkmen Binası) (MD 2014: 11)

Bu dizelerde Mahtumkulu, sakınma ve savunma gücüne gönderim yapar. Ancak bu değerler dünyevi şeylerden, maddi unsurlardan uzaklaşmayı, daha yüce bir

³ İmge türleri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Wells, 1961; Wellek & Warren, 1983; Korkmaz, 2002).

⁴ Verilerin seçimi ve örnek paylaşımında, şiirlerde yer alan yayılğan imge örneklerinin süreklilik göstermesi durumunda, yalnızca temsil gücü yüksek tek örnek üzerinden yayılğan imge işaretlemesi yapılmıştır.

⁵ Numaralandırmalar, paylaşılan verilerin şiirde kaçınıcı dizelerde veya dördlükte geçtiği ile ilgilidir.

⁶ Kuran-ı Kerim’de de dağlar yeryüzünün çivisi olarak görülmüştür.

ideal (Türkmen ideolojisi, Türkmenlerin değerleri) için mücadele etmeyi temsil eder. Öne çıkan yayılgan imgeler şu şekilde yorumlanabilir. “Çelik”, Mahtumkulu’nun hayali olan stratejinin gösteriş ve kuvvet yönüne işaret ederek dayanıklı bir yapının varlığını simgeler ve bu yapı sarsılmaz bir güç birliği fikrini temsil etmektedir. “Türkmen kalesi”, somut anlamının yanı sıra Türkmen halkının gücü, bağımsızlığı ve özgürlüğü anlamında yorumlanabilir. İmgelerin yayılganlık durumu hem fiziksel hem de kültürel (Türkmen kimliği) olarak anlamsal bir çıkarıma genişletilebilir. Okurda bilişsel yönü uyandırıcı imge unsuru emir kipiyle vurgulu olarak verilen “Bil!” ifadesidir. Tüm bu yapılar okuru bu imgeler üzerinden bir kesinlik, bir güven duygusuna yönlendirir.

(6) Avcılar ki adım atsa, ona asla rastlamaz,

Tutsak edip alamaz, çünkü o, Türkmen balası. (Türkmen Binası) (MD 2014: 10)

Bu dizelerde ise Mahtumkulu, arayış, özgürlük ve bağımsızlık kavramlarına gönderim yapar. “Avcılar” imgesi, tarihsel ve kültürel bağlamda düşmanları, Türkmen balasını tutsak etmeye çalışan güçleri temsil eder. “Avcı”, genel olarak avı kovalayan ve onu ele geçirmeye çalışan bir figür olarak okurun zihninde korku, tehdit ve esaret duygularını çağırıştırır. Ancak Türkmen balasının avcılar tarafından yakalanamaması, onun özgürlüğüne düşkünlüğünü, gizemli oluşuna ve bir direnişe işaret eder.

(1) Çöle çıkar ise, benzer,

Geyiğe, kulana Göklen.

Namus için savaş etse,

Döner aç arslana Göklen! (Göklen) (MD 2014: 16)

Mahtumkulu bu dizelerde, Türkmenlerin doğayla özdeş yaşantısına ve mücadele gücüne gönderim yapar. “Geyik, kulan, arslan” imgeleri ile duruma göre hareket etme duygusunu haber verir. Öne çıkan imgelerden “çöl”, genişliği ve sınırsızlığıyla bilinçaltında özgürlüğün metaforu olarak yansıtılmıştır. Yer/yaşam alanı metaforunda konumlandırılan “Göklen”, Türkmen halkından bir bireyi ya da Türkmen topluluğunun tamamını temsil etmektedir. Göklen’in, namus için savaştığında aç arslana dönüşmesi, hem bireysel hem de kolektif bir direniş ve savunma gücünü simgeler. Bağlamsal olarak, kullanılan ifadeler ile okurun zihninde çeviklik, doğayla özdeşleşlik ve özgürlük çağrışımı yapılmaktadır.

(2) Halkını, yurdunu bırakmaz,

Bela bakmaz, yavuz yakmaz,

Allah’tan emirdir, çıkmaz,

Bu sözüm yalana, Göklen! (Göklen) (MD 2014: 16)

Bu dizelerdeki aktarımlarda Mahtumkulu sadakat, inanış kavramlarına gönderim yapar. “Bela” ve “yavuz” imgeleri ile Türkmenin korkusuzluğu, cesareti ve adalet yönü simgelenmiştir. “Çıkmaz” ifadesi, ilahi emre uymanın kaçınılmaz olduğunu, Allah’a olan teslimiyeti vurgular. Son bölümde sadık bir figür olarak sunulan Göklen’e seslenilerek, dile getirilen sözlerin hiçbir şekilde yalan olmadığı, güvenilir olduğu, ne olursa olsun halkından ve yurdundan ayrılmayacağı vurgulanmaktadır.

- (2) Beyleri var, kuşak çalar beline,
 Revan biner ve kuş konar eline,
 Ak göğsün ver ceren deniz yeline,
 Meliyor ceylanı çölü Gürgenin (Gürgenin) (MD 2014: 235)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, metindeki belirli semboller, kültürel kodlar ve doğal çevre unsurları aracılığıyla gizli çıkarımlar yapmaktadır. Bunlar, şairin doğa, iklim ve kültürel değerler ile kurduğu ilişkiye dayalıdır. Şairin doğayı ve çevresini tasvir etme biçimi, sadece dış dünyayı değil, aynı zamanda içsel inanç ve toplumsal yapıyı da yansıtmaktadır. Bu unsurlar, okuru metnin derin katmanlarına yönlendirerek kültürel ve manevi değerleri keşfetmeye davet eder. İmgeler bağlamında “Bey”, topluluğun ileri geleni olarak gücü, bilgeliği ve statüyü temsil eder. “Kuşak çalmak”, liderin beline dolanan geleneksel kuşağı simgeler ve bu olay, bey olmanın ya da güç kazanmanın sembolik ifadesi olarak yorumlanabilir. Bu imgeler okurun zihninde toplumsal düzenin ve liderliğin güçlü temsillerini yaratır.

- (3) Mahtumkulu, ilden ile aralar,
 Hicran kılıcıyla bağrın paralar,
 Elin sallar ceylan gözlü periler,
 İner bayırlıktan deli Gürgenin. (Gürgenin) (MD 2014: 235)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, bir çağrının ve bu çağrıya ulaşmanın önemini vurgular. Dizelerdeki imgeler, okurun zihninde belirli bir görsel ya da duygusal tepki uyandırmanın ötesinde, içsel ve toplumsal bir anlam katmanına sahiptir. “İlden ile aralar” ifadesi, hem coğrafi hem de zihinsel geçiş simgesi olarak yansıtılmış. Burada, yalnızca fiziksel bir yolculuk değil, bir kimlik arayışı, içsel değişim veya toplumsal geçiş gibi konulardan da bahsedilmektedir. “Hicran kılıcıyla bağrın paralar” ifadesi ise yalnızca ayrılık ve özlem duygusunu değil, bu ayrılığın yarattığı psikolojik ve duygusal gerilimi çağırıştırır. Öte yandan, “Elin sallar ceylan gözlü periler” ifadesindeki masalsı ve mistik imge, zihinsel bir yayılma gösterir, görsel olarak ideal güzellik veya hayal gücü dünyasını yansıtır. Bu imgeler, hem dış dünyayı hem de bireyin gönlündeki arzular ve idealize ettiği değerler ile ilişkilendirilebilir. Son olarak, “İner bayırlıktan deli Gürgenin” ifadesinde, doğanın vahşi ve içsel gerilimle birleştiği bir yapı yansıtılarak insanın doğa ile olan içsel çatışması resmedilir.

- (1) Benim diyen koç yiğide,
 Bir münasip yâr gerektir.
 Atlı, düşmanlı yiğide,
 Elmas zülfikâr gerektir. (Yâr Gerektir) (MD 2014: 296)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, kasıt anlam ile kastedilen arasındaki geçişe gönderim yapar. Kahramanlık, sadece fiziksel güç ve cesaretle değil, aynı zamanda hayatın diğer alanlarındaki denge ve uyumla da ilişkilendirilir. Fiziksel güç, “elmas Zülfikâr” imgesi ile betimlenmiştir. İslam geleneğinde Hz. Ali’nin kılıcı olarak bilinen “Zülfikâr” yalnızca bir silah değil, aynı zamanda kahramanın taşıdığı manevi ve ahlaki yükü de temsil eder. “Elmas”, kılıcın sağlamlığını ve değerini vurgular. Bu imge okurda, yiğit bir kişinin düşmanlarıyla başa çıkması

için sadece cesarete değil, aynı zamanda en üstün ve keskin silaha ihtiyaç duyduğunu ifade eder.

(3) Mekke'ye varan olur hacı (Yâr Gerektir) (MD 2014: 297)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, bir çağrının ve bu çağrıya ulaşmanın önemini vurgular. Ayrıca, sözün/iletisi taşıdığı çağrı bakımından müjde dolu bir dünyaya, manevi bir hedefe doğru bir yolculuğun haberini verir. “Mekke'ye varmak”, hem fiziksel olarak bu kutsal şehre ulaşmayı hem de manevi hedefe ulaşmayı (hac vazifesi) ifade eder. Mekke'ye ulaşmak, dinî bir yolculuğun ve manevi arayışın tamamlandığını simgeler.

(2) Karga salsa, kartal ile tepişir,

Heybetinden dağlar taşlar kapışır (Önü Ardı Bilinmez) (MD 2014: 17)

Mahtumkulu burada, yönlendirme manasına gönderim yapar. Dizedeki imgeler “karga-kartal”, güç ve prestij arasındaki çatışmayı ve bu çatışmanın çevresel etkilerini açıklamada kullanılmıştır. Kartalın heybeti ve gücü, onun kadar güçlü olmayan karganın bu güce karşı mücadelesi ve bu mücadelenin çevrede yarattığı etkiler, gücün geniş kapsamlı etkilerini zihinlerde somutlaştırır.

(4) At tozundan doldu zemin ü âsuman (Önü Ardı Bilinmez) (MD 2014: 18)

Bu dizelerde Mahtumkulu, atın hız gücüne ve bu güçlü yönünün sonuçlarına gönderim yapar. Ayrıca hızın arkasından getirdiği olayların sonuçlarını güç ve özgürlük dolu bir dünyadan haber verir. Atların hareketinin yarattığı “toz”, hız ve gücün bir simgesi olarak düşünülmüştür. Bu imge, fiziksel hareketin çevresel etkilerini zihinlerde somutlaştırmak için seçilmiştir.

(1) İster, çıksın elden devlet kuşu,

Dua edip, döker olduk yaşıımız.

Dileğim kabul kıl, güzel Allahım,

Baş a bela oldu Kızılbaşımız. (Döker Olduk Yaşıımız) (MD 2014: 19)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, tarihî, dinî, sosyal ve kültürel değerlere gönderim yapar. İktidar kaygısı, çaresizlik ve dinî çatışma gibi temaları, atmosfer ve duygu yoğunluğu yaratan imgelerle işler. “Devlet kuşu” (Hümâ) imgesi, bireyin ya da toplumun güç ve kaderle olan ilişkisini anlatır. “Devlet kuşu”, eski Türk kültüründe güç, iktidar ve kismetin sembolüdür. Devlet kuşunun elden çıkması, devletin ya da iktidarın kaybını ifade eder. “Yaş dökme”, acı ve üzüntünün fiziksel bir dışavurumudur. “Dua”, umut ve ilahi bir yardım arayışıdır. “Güzel Allahım” ifadesi ile, Tanrı sevgili bir otorite, figür olarak sunulur. “Kızılbaş”, tarihsel olarak Osmanlı döneminde Şii mezhebine mensup olan Alevilere verilen bir isimdir. “Baş a bela oldu” ifadesiyle, o dönemdeki siyasi ve dinî çatışmaların yanı sıra Osmanlı-Safevî gerilimi çağrıştırılır. Bu imge, toplumsal ayrışmaların bir yansımasıdır. Mahtumkulu, bu dizelerde inanış çizgisini ön plana çıkarırken dönemin siyasi ve dinî çatışmalarından duyduğu rahatsızlığı da dile getirmektedir.

(4) Türkmenler bağlas a yere beli,

Kurutur Kulzum'u, Deryâ-yı Nil'i, (Kulzum: Kızıldeniz)

Teke, Göklen, Yomut, Yazır, Alili,
Bir devlete kulluk etsek beşimiz. (Döker Olduk Yaşımız) (MD 2014: 20)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, bir olma, tek güç olma, birlik düşüncelerine gönderim yapmaktadır. “Beli bağlamak”, dayanışma, güç ve birlikteliği temsil eder. İki büyük coğrafi su kütlesinin (Kızıldeniz – Nil) kuruması ise Türkmenlerin birleştiğinde potansiyel gücünün ne kadar geniş ve etkili olabileceğini düşündürür. Türkmen boylarının isimlerinin anılması, Türkmenlerin etnik ve kültürel zenginliğini yansıtır. Okurda sezdirilmek istenen duygu bir olmanın önemli bir kazanç olduğudur⁷.

(5) Mahtumkulu, duydu, can dirliğine,
Müslümanı koyma, kafir horluğuna,
Revaç ver Yomut, Göklen birliğine,
O, Kemal Han Afgan olsun başımız. (Döker Olduk Yaşımız) (MD 2014: 20)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, Türkmenlerde liderliğin önemine, Türkmenlerin İslami kimliklerine ve birlikteliklerine vurgu yapmaktadır. Mahtumkulu’nun adının kullanılması, Türkmen kimliği ve kültürüyle güçlü bir bağlantı kurmada önemlidir. Kontrast oluşturan “can dirliği” ifadesi bireysel ve toplumsal uyanışı simgelerken; “kafir horluğu” Müslümanların İslam dışı güçler tarafından küçümsenmesini anlatır. “Revaç vermek”, bir şeyin üstün ve değerli görülmesini ifade eder. Türkmen boylarının birlik içinde olmaları gerektiği ve bu birliğin hem güç hem de saygınlık getireceği dile getirilir. Son olarak “Kemal Han Afgan” ifadesi, liderlik arayışını ve bir lider etrafında birleşme fikrini anlatır.

(4) El yazma kitabım sele kapdırdı,
Düşmanımı Ceyhun-derya eyledi. (Vîran Eyledi) (MD 2014: 33)

Mahtumkulu, bilginin ve kültürel mirasın korunmasına, düşman gücünün farkındalığına gönderim yapar. “El yazması kitap” bilginin, kültürel mirasın ve kişisel emeğin bir sembolüdür. Bu imge bireyin çabasının ve birikiminin bir felaket karşısında nasıl bir anda yok olabileceğini zihinde canlandırır. Ceyhun (Amuderya), tarihsel ve kültürel anlamda Orta Asya’da büyük bir nehir ve sınır çizgisi olarak bilinir. “Düşmanımı Ceyhun-derya eyledi” ifadesiyle, düşmanın gücünün devasa boyutlara ulaştığı ve aşılmaz bir engel hâline geldiği anlatılır.

(6) Yandırır şom felek zulm ü cefası,
Yalandır, inanmam, ahd ü vefası,
Mahtumkulu, yok bu sözün hatası,
Felek elif kaddim bir dal eyledi. (Vîran Eyledi) (MD 2014: 33)

Bu dizeler, Mahtumkulu’nun klasik Türkmen şiirinde sıkça işlediği kader, adaletsizlik ve insanın acizliği temalarına gönderim yapar. “Şom felek”, kaderin talihsiz ve acımasız yönünü ifade eder. “Zulm ü cefa”, feleğin adaletsizliği ve baskısı anlamında kullanılmıştır. İmgede, kaderin bireyi çaresiz bir acı içinde bıraktığı anlatılır. Bu imgeler, okurun zihninde kaderin kişiye verdiği acının

⁷ Türkmen boylarının geçmiş yaşantısı, yaşadığı coğrafyalar ve bugünkü durumu hakkında detaylı bilgi için bkz. (Ataniyazov, 1999).

yoğunluğunu, kaçınılmazlığını yayar. Okur, kaderin baskısına karşı ne yapabileceğini zihninde sorgularken, şairin acısına da ortak olur. Son bölümde geçen “Elif” harfi, dik duruşuyla insanın genç ve sağlıklı hâlini simgeler. Bu imge, okurun zihninde gençliğin, gücün ve sağlamlığın kader tarafından zayıflatılması fikrini çağırır.

- (3) İrem içre reyhân idim,
Vatan Zerefşân idim,
Mert yiğide keman idim,
Dağ başında duman idim,
Fırakı der, aman idim,
Şimdi viran bir sarayım. (Neyleyim, Şimdi Biçareyim) (MD 2014: 110)

Dizelerde, Mahtumkulu’nun geçmişteki güçlü, görkemli halinden günümüzdeki harap ve yalnız hâline dönüşümü anlatılır. “İrem”, İslam mitolojisinde ve Klasik Türk şiirinde cennetle özdeşleştirilen ve bolluk, huzur, güzellik anlamına gelen bir mekândır. “Reyhan” ise bir çiçek olarak güzellik, tazelik ve gençliği temsil eder. “Zerefşân”, genellikle bereketli topraklar için kullanılan bir metaforudur. Şair, bir zamanlar kendi varlığının da vatan gibi bereketli, anlamlı ve değerli olduğunu ima eder. “Keman”, bir yay ya da silah anlamındadır. Yiğitlere hizmet eden, onlara güç veren bir araç olmak, şairin bir zamanlar güçlü, etkili ve toplumda önemli bir rol oynadığını gösterir. “Dağ başında duman” ifadesi ile Mahtumkulu, toplumdaki değerini hatırlatır. Son bölümde ayrılık duygusunun insan hayatında derin izler bıraktığı ve bireyin ayrılıkla başa çıkamama, çaresizlik ve acı çekme durumu okurda bilişsel bir sorgulama yaptırır. “Viran olmuş saray” imgesi ile bireyin yaşlanma, kayıplar ve başarısızlıklarla yüzleşmesi gerektiği zihinde canlandırılır. Okur bu durumun psikolojik etkileri üzerine düşünmeye sevk edilir.

- (1) Yedi yaşta Arap atın şânında
Mâlum olmaz, tepe nedir, düz nedir.
Ağır başlı koç yiğidin yanında
Elli nedir, altmış nedir, yüz nedir. (Tepe Nedir, Düz Nedir) (MD 2014: 451)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu güç, cesaret, olgunluk ve bilgelik gibi sıklıkla işlediği konulara gönderim yapar. “Arap atı”, hızlı, güçlü ve dayanıklı bir hayvan olarak bilinir. “Yedi yaş”, atın olgunluk dönemine girişini ve en güçlü olduğu zamanı simgeler. İmgeler okurda gençliğin enerjisi ve olgunluk döneminin gücü arasında bir bağ kurdurur. Hayatın erken dönemlerinde kazanılan bu güç ve cesaretin, yaşam boyunca insanın karşılaşacağı zorluklara karşı bir direniş oluşturacağını anlatır. “Tepe” ve “düz”, hayatın iniş çıkışlarını sembolize eder. “At”, bu zorlukları aşarken hangisinin zor, hangisinin kolay olduğuna bakmadan ilerler. Bu imge, bireyin hayatın akışına karşı nasıl bir tavır alması gerektiğini düşündürür. “Ağır başlı koç yiğit” ifadesi olgun, sabırlı, düşünceli ve güçlü bir kişiyi tanımlar.

- (4) Karga yiter doğan balaman cenginde,
Göremezsin o meydanın denginde (Tepe Nedir, Düz Nedir) (MD 2014: 451)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, güç ve zayıflık üzerinden dengesiz rekabetin yarattığı haksızlığa gönderim yapar. Karganın, doğanla olan savaşında kaybolup gitmesi, güçsüz bireyin güçlü bir otorite karşısında yenik düşeceği gerçeğini sembolize eder.

- (5) Mert çıkar mihmana güler yüz ile,
Nâ-mert kendin gizler mihman rastlasa. (Meydan Rastlasa) (MD 2014: 463)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu mertlik-nâ-mertlik ve misafirperverlik gönderim yapar. “Mihmana güler yüz ile çıkmak”, mert bir insanın misafirperverliğini ve insanlarla olan ilişkilerindeki sıcak yaklaşımı ifade eder. Nâ-mertlik, sahtekârlık ve ikiyüzlülük ile özdeşleştirilir. Nâ-mert bir kişi, misafirle karşılaştığında kendini gizler, yüzleşmekten kaçır.

- (4) Nâ-mert öz evinde merde söz söyler,
Hak ona kâr etmez, halatın tartar (Yâr Eyler) (MD 2014: 511)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu hak, adalet, güvenli alan ve nâ-mertlik duygularına gönderim yapar. İlk dizede, nâ-mert kişinin, kendi güvenli ve korunaklı ortamında, yani “öz evinde” cesurca ve eleştirel bir şekilde mert bir insana söz söylemesi tasvir edilir. “Hak ona kâr etmez” ifadesi, nâ-mert kişinin hak ve adaletten uzak, gerçek ve kalıcı değerlerden mahrum olduğunu çağırıştırır. “Halatın tartar” ifadesinde “Halat”, metaforik açıdan karmaşık ve düğümlü durumları temsil eder. Nâ-mert kişi, bu düğümleri çözerken yalnızca kendi karmaşasıyla yüzleşir, hak ve adaleti gerçek anlamda kavrayamaz ve bilemez.

- (5) Mahtumkulu, bey yanında dil başlar,
Kılıcı, gayreti olan il başlar,
Mertten doğan yığın görse, yol başlar,
Nâ-mert oğlu arkadaşın anlamaz. (Salar Kuşun Anlamaz) (MD 2014: 485)

Bu dizeler, Mahtumkulu’nun Türkmen toplumunda mertlik, liderlik ve nâ-mertlik kavramları etrafında bir dünya görüşünü dile getirdiği ifadenin özüdür. “Bey yanında dil başlar” ifadesi, bey (lider, otorite figürü) önünde konuşmanın, toplumsal bir hiyerarşide söz hakkına sahip olmanın önemini vurgular. Bu imge, okurun toplumsal düzen ve otorite ilişkilerini kavramasına yardımcı olur. Mert ve lider kişilerin yanında söz sahibi olmak, sadece cesur ve dürüst insanların yapabileceği bir şeydir. Bu durum, toplumsal yapıda cesaretin ve dürüstlüğün nasıl bir yer tuttuğunu gösterir. “Kılıcı, gayreti olan il başlar” dizesinde, “kılıç” güç ve cesareti simgelerken, “gayret” çalışkanlığın göstergesidir. “Mertten doğan yığın görse, yol başlar” ifadesinde, mert insanın çevresindekilere ilham kaynağı olacağı, onlara yol göstereceği anlatılır. Bu ifade okurda mert kişilerin toplumu nasıl şekillendirdiğini ve insanlara nasıl rehberlik ettiğini düşünmesine imkan tanır.

- (1) Sipahi olup, ata çıkan, her yerden,
Akı çokça kesen başı gerektir.
Bir müslüman kaçsa iki kafirden,
Kellesine sansar taşı gerektir. (Başı Gerektir) (MD 2014: 425)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, zekâ, strateji, cesaret ve onur gibi bilişsel ve davranışsal durumlara gönderim yapmaktadır. “Ata çıkmak”, savaşçı bir ruhu, cesaret ve gücü ifade eder. At sırtındaki bir savaşçının her yerden üstün olduğu, düşmanla yüzleşmek için gereken güce ve cesarete sahip olduğu anlatılır. “Akli kesen baş” ifadesi, zekâ ve mantıklı düşünceyi simgeler. “Baş” fiziksel bir uzuv olmanın ötesinde, karar verme yetisi ve stratejik düşünce gücünü temsil eder. Okurda, cesaretin sadece fiziksel bir meziyet olmadığı, zekâ ve stratejiyle de desteklenmesi gerektiği düşündürülür. “Müslüman” ve “kafir” kontrast kavramları, dinî bir mücadeleyi ifade eder. Bir Müslüman’ın savaşta iki kafirden kaçması, cesaret ve inanç eksikliği şeklinde yorumlanabilir. “Sansar” genel olarak güçsüz, korkak bir hayvan olarak bilinir. “Sansar taşı” bu bağlamda güçsüz, korkak veya başarısız olanların boynuna asılan bir nesne olarak düşünülebilir.

- (7) At salanda domuz gibi saldırıp,
Ayı gibi asılışı gerektir. (Başı Gerektir) (MD 2014: 426)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu savaşçı ruhu, cesareti ve kahramanlığı yücelten temalara gönderim yaparken hayvan metaforları ile duygusal etkiyi derinleştirmiştir. “Domuz gibi saldırmak” ifadesi, düşmana yönelik şiddetli, ani ve amansız bir saldırıyı tasvir eder. Domuz, olumsuz anlamıyla düşmanın saldırganlığını, acımasızlığını betimler. Bu dizeler, okurun düşman algısını şekillendirir. “Ayı gibi asılmak” ifadesi, düşmanla yakın temas halinde olmayı ve bu temas sırasında kuvvetli bir mücadeleye girişmeyi simgeler.

- (2) Gök dek gürler, damak yırtar,
Hazır olan aş üstünde. (Baş Üstüne) (MD 2014: 259)

Yukarıdaki dizelerde Mahtumkulu, doğanın şiddetli güçleri ve insan yaşamı üzerindeki etkisi ile toplumsal bir mücadele ve hayatta kalma çabası arasında güçlü bir bağ kurdurma arayışındadır. “Gök gürültüsü”, hem doğal felaketleri hem de toplumsal kaosu çağırıştırabilir, bu da bireysel ya da toplumsal mücadeleye işaret eder. “Damak yırtmak” sert ve acı veren bir deneyimi temsil eder. Bu durum, bir yandan mücadeledeki fiziki ve ruhsal zorlukları anlatırken, diğer yandan bireyin hayatta kalma mücadelesini simgeler. “Aş”, hem fiziki beslenme hem de toplumsal başarı, refah veya ulaşılması gereken bir hedeftir. “Hazır olan aş”, mücadelelerin sonunda kazanılacak ödülü ya da hedefi ifade eder.

- (4) Elinde devleti gerek. (Atı Gerek) (MD 2014: 261)

Yukarıdaki dizede Mahtumkulu, güç ve otorite anlamındaki devlet kavramı üzerinden manevi gücün elde edilmesine gönderim yapar. Okurun zihninde “devlet” kavramı, başarı ve otoriteyi sembolize eder. Bu otorite sadece fiziksel güçle değil, bireyin bizzat içinde taşıması gereken ahlaki, ruhani ve manevi değerlerle pekiştirilir.

- (4) Cenk, nan değil diş üstünde (Baş Üstüne) (MD 2014: 260)

Yukarıdaki dizede Mahtumkulu, savaşın ciddiyetini ve tehlikesini etkili bir şekilde ifade eder. Dize içindeki “nan” (ekmek) imgesinde, savaş ve hayatta kalmanın bir zorunluluğu olan ekmek ile güçlü bir kontrast yaratılmış ve bu

bağıntı duygusal yoğunluğu arttırmıştır. Son olarak “dış üstünde” ifadesi, savaşın ciddiyetini ve tehlikesini somutlaştırmaktadır.

(9) Gönül kuşu pervaz vurur fakirin (Oğlum: Âzâdî'm) (MD 2014: 40)

Yukarıdaki dizede Mahtumkulu, manevi bir özgürlük ve arınma arayışını “gönül kuşu” metaforu ile ifade etme yoluna gitmiştir. “Gönül kuşu”, tasavvufta sıkça kullanılan metafordur ve bireyin ruhunu simgeler. “Pervaz vurmak” (uçmak), ruhun özgürlüğe, manevi bir huzura ya da arınmaya doğru yönelmesini ifade eder. Okurda, manevi bir arınma ve özgürleşme çabası çağrıştırılır. “Fakir”, maddi anlamda yoksulluğun ötesinde, manevi arayış içinde olan, kendini dünya nimetlerinden soyutlamış bir dervişi simgeler. Mahtumkulu, “Ben fakirliğimle övünürüm” ifadesinde kendisine bir varlık atfetmez. Bu imgeler, manevi arınma ve dünyevi bağlardan kurtulma arayışını canlandırır.

(10) Mahtumkulu der ki, kalkmışım çoktan (Oğlum: Âzâdî'm) (MD 2014: 40)

Yukarıdaki dizede Mahtumkulu, manevi uyanışın içselleştirilmesine, bu uyanışın sürekliliğine ve kalıcılığına gönderim yapar. Bu dize, şairin manevi bir uyanış ve dönüşüm yaşadığı anlatılır. “Kalkmak”, ruhsal olarak uyanma, değişim geçirme ve manevi bir seviyeye çıkma durumudur. Şairin bu yolda “çoktan kalkmış” olması, manevi dönüşümün süregeldiğini ve belirli bir seviyeye ulaştığını ifade eder. Bu durum okurun zihninde manevi uyanışı ve değişimi tetikler.

4. Sonuç

Şiir dilinin oluşumunda çeşitli söz sanatları ile aktarım sağlanmakla birlikte bu aktarım araçlarından bir tanesi de imgedir. Şairlerin şiirlerinde çeşitli söz sanatlarına yer vermesinin en büyük sebeplerinden biri aktarılacak istenen duygu ve düşüncenin kalıcılığını sağlamaktır. Mahtumkulu'nun da vatan ve kahramanlık şiirlerinde imgeler (yayılğan imgeler) başta olmak üzere, çeşitli söz sanatlarına, metaforlara sıklıkla yer verdiği görülmüştür.

Mahtumkulu'nun kahramanlık şiirlerinden elde edilen yayılğan imge örnekleri, özellikle Türkmen kültürünün ve değerlerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Çalışmadaki bulguların genel analizi, yayılğan imgelerin gönderim şekline ve kullanılan temalara göre şu şekilde yapılabilir:

- Kültürel ve Tarihsel Bağlam: Mahtumkulu'nun şiirlerinde kullanılan yayılğan imgeler, Türkmen halkının tarihsel mücadelesi, kimliği ve değerleri ile sıkı bir ilişki içindedir.
- Doğa ve İnsan İlişkisi: Mahtumkulu'nun doğayla insan arasındaki derin bağı yansıtan yayılğan imgeleri, Türkmen toplumunun doğayla olan ilişkisini ve bu ilişkinin getirdiği mücadele ruhunu yansıtır.
- Kahramanlık ve Maneviyat: Şairin kullandığı yayılğan imgeler, kahramanlık anlayışını sadece fiziksel güçle sınırlı kılmaz; aynı zamanda manevi ve ahlaki değerlerle de ilişkilendirir.
- Dil ve İfade Gücü: Mahtumkulu'nun kullandığı dil, yayılğan imgelerin zenginliğiyle bir araya gelerek okurun hayal gücünü tetikler. Onun şiir dili toplumsal ve tarihsel bilinç ile işlenmiştir.

- e) Özgürlük ve Bağımsızlık: Şiirlerde sıkça rastlanan özgürlük ve bağımsızlık teması, Mahtumkulu'nun eserlerinde önemli rol oynamaktadır. Mahtumkulu, özellikle bireyin ve toplumun varoluş mücadelesini ve bu mücadelenin gerekliliğini şiirlerinde sıklıkla vurgular.

Sonuç olarak, Mahtumkulu'nun kahramanlık şiirlerindeki yayılğan imgeler, bireysel bir anlatımın ötesinde toplumsal bellek, kültürel değerler ve tarihsel bilinç aktarımını da sağlamakta; şairin zihin dünyasını zengin bir sembolizmle şiirlerine taşıdığını ortaya koymaktadır.

Kısaltmalar

TDK.: Türk Dil Kurumu

MD.: Mahtumkulu Divanı

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (1995). *Şiir dili ve Türk şiir dili (dilbilim açısından bakış)*. Ankara: Engin.
- ARSAL, Leyla (2023). *Bakışın Serüveni (Şiir & Dil ve Bilişsel Yazınbilim)*. Ankara: Ebabil.
- AŞIROV, Annagurban (2013). *Magtymguly eserler ýygynydy*. Aşgabat: Ylymlar.
- ATANIYAZOV, Soltanğa (1999). “Türkmen boylarının geçmişi, yayılışı, bugünkü durumu ve geleceği”. *Bilig*, 10/99: 1-30.
- BERGER, John (1986). *Görme biçimleri* (Çev. Yurdanur Salman). İstanbul: Metis.
- BİRAY, Himmet (1992). *Mahtumkulu divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- BÜYÜKKANTARCIOĞLU, Nalan (2016). “Metinden zihinlere yolculuk: Bilişsel dilbilim / bilişsel şiirbilim bağlamında deneysel bir çalışma”. *Prof. Dr. Ahmet Kocaman'a Armağan: Dilbilime Adanmış Bir Yaşam* (s. 1-11). Ankara: Hacettepe Üni. Yay.
- DOĞAN, Gürkan (2013). “Şiir dili, bağıntı ve zayıf sezdirimler”. *Bilig*, 64: 123-150.
- e-GTS = Türk Dil Kurumu (2021). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.09.2024)
- FREEMAN, Margaret (2007). “Cognitive linguistic approaches to literary studies: State of the art in cognitive poetics” (Edt. Geeraerts D. & Cuyckens H.). *The Oxford handbook of cognitive linguistics* (s. 1175–1202). Oxford: Oxford University Press.
- GEERAERTS, Dirk; CUYCKENS, Hubert (2007). *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University.
- KOÇAK, Orhan (1995). “Güneşte çözülenler: Anday'ın şiirinde imge” (Ed. Şükrü Erbaş). *Melih Cevdet Anday Günleri İçinde*. Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara.
- KOÇAK, Orhan (1995). “Hep sonrası: Anday'ın şiirinde imge”. *Semender*, 1/Yaz.
- KORKMAZ, Ramazan (2002). *İkaros'un yeni yüzü: Cahit Sıtkı Tarancı*. Ankara: Akçağ.
- STOCKWELL, Peter. (2002) *Cognitive poetics: An introduction*, London: Routledge.
- STOCKWELL, Peter; WHITELEY, Sara (2014). *The Cambridge handbook of stylistics (Cambridge handbooks in language and linguistics)*. Cambridge: Cambridge University.
- TSUR, Reuven; GLICKSOHN, Joseph; GOODBLATT, Chanita. (1991) “Gestalt qualities in poetry and the reader's absorption style”. *Journal of Pragmatics* 16/5: 487-504.
- TSUR, Reuven (1992). *Toward a theory of cognitive poetics*. Amsterdam: Elsevier Science.
- TSUR, Reuven (2002). “Aspects of cognitive poetics” (Edt. Elena Semino; Jonathan Culpeper). *Cognitive stylistics. Language and cognition in text analysis* (s. 279-318). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- WELLEK, René; WARREN, Austin (1956). *Theory of Literature*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- WELLS, Henry W (1961). *Poetic imagery*. New York: Columbia University.